

Posztumusz jelenlét. A hipnotikus jelleg dramaturgiai hatáslehetőségének vizsgálata Hajas Tibor rádióperformansza alapján

TURAI TAMÁS

„Esténként az Erzsébet-hídról (15 m) ugrálnak a vízbe ruhástól, fogadásból, fitogtatásból, heccből. Csütörtökön magam is tanúja voltam.”¹

„Kemény a víz, igen.”²

„Én a Bikit nem láttam ugrani. Ő inkább a tüzet szerette.”³

Dolgozatom annak a kutatásnak a része, amelynek során a hangjáték dramaturgiáját megalapozó fenomenológiai mozzanatok működés módját a hangjáték egyik legjellemzőbb hatáslehetőségén, a hipnotikus⁴ jellegen ke-

¹ „Köves” ügynök jelentése. ÁBTL, M-29401, 169–170/ in SZÖNYEI Tamás, *Titkos írás, Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, 2. kötet, (Budapest: Noran Könyvesház, 2012), 47.

² HAJAS Tibor, „Az Erzsébet-híd”, in HAJAS Tibor, *Szövegek* (Budapest: Enciklopédia Kiadó, 2005), 55.

³ Cserhalmi György szóbeli közlése.

⁴ A „hypnotic” szó legrégebbi előfordulása az angolban egy 1680-as említés, a mai értelemben a XIX. századtól használjuk. Etimója a görög „hypnos” (álom). Előtte a gyógyítási céllal alkalmazott hipnotikus jelenségekre az exorcizmus, magnetizmus, szomnambulizmus, monoideizmus kifejezések megfelelői voltak használatosak. Maga a „hipnózis” elnevezés James Braid-től, egy szemfárasztásos módszerrel kísérletező skót bányamérnökötől származik, 1843-ból. A magyarban korai megfelelője a „delejezés”, ez az elektromossággal és a magnetizmussal feltételezett (nem igazolt) kapcsolatra utal.

resztül egy konkrét rádióperformansz elemzésének segítségével próbálom meg végiggondolni. A „hipnotikus” szót ezúttal nem az intenzív hatású, szuggesztív, lebilincselő stb. hatásleíró jelzők szinonimájaként használom, hanem specifikusabb értelemben, a terápiás szempontból kidolgozott, leírt és alkalmazott módszer körülbelül Franz Anton Mesmer⁵ mű-

⁵ Franz Anton Mesmer (1734–1815) szerint a gyógyítás fő feladata helyreállítani a beteg szervezetében az egészségét fenntartó fluidum megbillent egyensúlyát. Saját gyakorlatában ezt eleinte fém-mágnesek segítségével igyekezett elvégezni, majd úgy találta, hogy nincs szükség közvetítő tárgyakra: ő maga, mint egészséges test is megfelelő magnetikus erőt képvisel. Innen az eljárása neve: *animal* (vagyis élő, tehát nem fém) *magnetizmus*. Így került előtérbe a két személy kapcsolata, fizikai közelsége, mint a gyógyítás lényegi eleme, és az egészségesből a beteg felé történő *átvitel* (transzfer), amit Mesmer *magnetikus reciprocitásnak* nevezett. Noha elképzelése szerint láthatatlan fizikai fluidum áramlik a gyógyítás során, egyúttal kiemelte a két személy közötti kapcsolatot, vonzalmat is, amit *raportnak* hívott. Ez a mechanizmus kétirányú áramlást tételezett fel a gyógyító és a beteg között. Mesmer azt is kifejtette, hogy *érzések útján* történik az *átvitel*. A személyközi hatásokra azonban olyan metaforát alkalmazott („magnetizmus”), amelyet korának tudománya még a tárgyak egymásra hatása kapcsán sem értett igazán, a személyek között feltételezett, láthatatlan erővel s végképp nem tudott mit kezdeni.

kódése, vagyis a 18. század vége óta használatos értelemben. A hatáslehetőségként való megközelítés jelzi, hogy nem olyan működésmódról szeretnék beszámolni, ami a műfaj általános létmódjához tartozik, és minden konkrét reprezentáció alkalmával óhatatlanul bekövetkezik, hanem inkább olyasmiről, ami dramaturgiai lehetőségként, elsősorban a hangjelenségeken keresztül fogalmazásmód miatt adott a hangjáték számára, sokkal inkább, mint a film, a színház, az olvasott irodalom, vagy akár a zene esetében. Ennek vizsgálatához Hajas Tibor 1979-ben készült *Érintés*⁶ című rádióperformanszát választottam. (Melléklet II.) Hajas nagyfokú médiaérzékenységének, pontosabban sokoldalú mediális problémaérzékenységének és reflexivitásának köszönhetően ez az alig több, mint 4 perces felvétel sűrített formában exponálja a témánk szempontjából legfontosabb kérdéseket (egyszersmind a hazai rádiózás egyik első elektronikus ze-

nei kísérlete is⁷). Az alkotói életút dokumentált részleteinek segítségével ugyanakkor tárgyalhatók a hipnotikus jelleg szempontjából meghatározó művészi látásmód személyes hitelességet érintő traumatikus életrajzi összetevői is. Jelen szöveg Hajas Tibor titkosszolgálati megfigyelésének, perének, bebörtönzésének, és szabadulását követő újabb megfigyelésének a performanszok és happeningek szempontjából releváns részleteire koncentrál, amennyire az áttekintett dokumentumok és a nyilvánosságra került szakirodalom alapján ez első megközelítésben lehetséges volt, az alább olvasható rész ennek összefoglalója.

Az életrajz

Frankl Tibor⁸ 19 éves korában, elsőéves bölcsészként 1965. október 23-án reggel 5:30-

Az *animális magnetizmus* módszerét vizsgáló bizottság 1784-es elítélő – a közerkölcsökre és az egészségre is veszélyesnek nyilvánító – nyilatkozata után visszavonult. D. SPIEGEL, „Mesmer minus magic: Hypnosis and modern medicine”, *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 50(4), (2002): 397–406., összefoglalja VARGA Katalin, *A hipnotikus interakció fenomenológiája*, (Budapest: ELTE Pszichológiai Intézet, 2016.) 76–77.

⁶ Készült: a Magyar Rádió Kísérleti Elektronikus Stúdiójában, Winkler Péter hangmérnök és Victor Máté zeneszerző segítségével. Adásban: Kossuth Rádió Bp., 1979. II. 02. (HAJAS naplója szerint: február 4.) 14.03, Kossuth Rádió, *Gondolatjel* – interjú és rádió-performance. A teljes leirat in HAJAS, *Szövegek*, 341., hozzáférés: 2020.02.16.,

<http://www.artpool.hu/sound/radio/mp3/o6/hajas.html>

⁷ Tudomásom szerint az első prózai darab, amelyben elektronikus effektet használtak Magyarországon.

⁸ Hajas Tibor 1946-ban született. Édesapja dr. Frankl Péter ügyvéd, jogtanácsos, édesanyja háztartásbeli, öccse, György, három évvel fiatalabb nála. 1964-ben érettségizik az Eötvös József gimnáziumban, és rögtön ezután felvételt nyer az ELTE bölcsészkarára. Az előfelvételi ideje alatt a Hírlapkiadó Vállalatnál, majd júniusig a Verseny Áruház raktári segédmunkásaként dolgozik. 1965-ben kezdi meg egyetemi tanulmányait, de alig két hónappal később, október 23-án letartóztatják. Hét hónapig van előzetesben, majd 1966. május 19-én, a Belvárosi Galéri-per másodrendű vádlottjaként elsőfokon 2 év 6 hónap letöltendő börtönre ítélik, amit a másodfokon eljáró bíróság december 9-én 1 év 8 hónapra mérsékel. Az ítéletet harmadjára, 1966. december 16-án, 14 hónap börtön után szabadul. Bár magát mindvégig elsősorban költőnek tartotta, életében egyetlen verseskötete sem jelent meg. Egy tanulmány az 1968-as diákmozgalmakról, több fotóelméleti írás, a BBS-

kor letartóztatják a lakásán, a Felszabadulás tér 1-ben, és a Belvárosi Galéri-per másodrendű vádlottjaként izgatásért 2 év 6 hónap letöltendő börtönre ítélik. Ezen a másodfok enyhít, majd a büntetését harmadolják, így 14 hónap után szabadul, de mellékbüntetéssel az ország összes egyeteméről és főiskolájáról örökre kitiltják. Intenzív művészi tevékenységbe kezd⁹ – ekkor veszi fel művésznévként a Hajas nevet. Napra pontosan egy évvel szabadulása után, 1967. december 16-án jelenik meg első verse az *ÉS*-ben már ezzel a névvel. Az 1968-ban megjelenő *Első ének* című versantológiában 10 verssel szerepel – itt foglalkozásaként „gépmunkás” van feltüntetve – többek között Dobai Péterrel, Haraszti Miklóssal, Takács Zsuzsával, Tandori Dezsővel és Várady Szabolccsal együtt. Ezt a rákövetkező években további antológia megjelenések követik, a *Ne mondj le semmiről* címűben Örkény István mutatja be az ekkor még mindig csak huszoneves költőt.

A fiatalkori börtönbüntetés a rendszer ellenségeként bélyegezte meg Hajast, akinek értelmiségi életlehetőségei az egyetemekről való kitiltással ugyan megpecsételődtek, a művészi érvényesülés irányában azonban – ha erősen beszűkítve is – valamennyire nyitva maradtak. Kötete például nem jelenhetett meg, de folyóiratokban publikálhatott. Filmtervei jobbára asztalfiókban maradtak, de az

ben készült *Öndivatbemutató*, a Ganz Mávag Filmklub filmbevezető előadásainak minieszéi, akciók, performanszok a 70-es évek elejétől, fotók, dia és festmények, és az 1979-ben felvett és sugárzott rádiódarab – ezek Hajas sokirányú művészi aktivitásának nyilvános produktumai, ám az életmű jelentős része csak 1980-ban, autóbalesetben bekövetkezett halála után kerül a nyilvánosság elé.

⁹ A börtön után „otthonülő lett, és óriási lendülettel fogott neki versek és novellák írásához” – „Köves” ügynök 1967. januári jelentése alapján, SZÖNYEI, *Titkos...*, 47.

Öndivatbemutató a Balázs Béla Stúdiónál elkészülhetett. Egyéni kiállításra csak két ízben kapott lehetőséget, de a külföldi meghívásokon és csoportos kiállításokon való részvétel elé nem gördítettek adminisztratív akadályokat, ahogy a legtöbbször marginális helyszíneken bemutatott akciók és performanszok elé sem. Az a tény azonban, hogy Hajas 1979-ben egy exponált állami sajtóintézményben, az országos közmédiában dolgozhatott, ráadásul a Magyar Rádió frissen megalakult Kísérleti Elektronikus Stúdiójában készíthetett önálló felvételt, és azt egy rövid interjú (Melléklet I.) kíséretében rögtön adásban is bemutathatta, a korábbi szigorú megszorító rendszabályok valamiféle oldódására utal. (Ugyanez év szeptemberében kerül sor Bódy Gábor *Psyché* című filmjének forgatásán arra – a performer sérülésével járó – magnézium-lobbantási akcióra, amelynek a felvétele később a filmbe is bekerült).¹⁰ Az alábbiakban Hajas Tibor és a pártállam viszonyának első, epizódikus momentumát, az ellenségkenti stigmatizálásához vezető Belvárosi Galéri-per tárgyalom részletesebben – a későbbi időszak feltárásához további kutatómunkára volna szükség.

A per

A lassan megszilárduló Kádár-rendszer a 60-as évek elején egyszerre próbálta meg lezárni az 56-os forradalom miatti véres megtorlások időszakát, ugyanakkor határozottan fellépni a rendszer ellenségei ellen. 1961-től nem volt több akasztás 56-os bűncselekmények miatt – a Baross téri csoport vezetője, Nickelsburg László, és két társa, Hámori Ist-

¹⁰ *Psyché I–II (I Psyché és Nácisz, II Nácisz és Psyché*, rendező BÓDY Gábor, 1980). Gyártó a Hunnia Filmgyár, forgalmazó a Mokép. A 2009-es DVD kiadásban megjelent három részes változat összideje 261 perc, Hajas Tibor jelenete a III. részben, 1:19:40-től 1:21:00-ig látható.

ván és Kovács Lajos voltak az utolsó kivégzettek 1961 augusztusában –, ugyanakkor 59-től folyamatosan több amnesztiára is sor került. Másfelől ebben az időben indult el a rendszeridegen elemként megjelenő fiatal közösségek, a galerik tervszerű, tömeges oszlatásának programja, ami a Moszkva téri galeri ügyében mégis mindössze egyetlen, felfüggesztett börtönbüntetést hozott, a többi vádlott esetében azonban felmentéssel végződött, részben mert a tanúk közül többen kényszervallatásra, verésre hivatkozva a rendőrségen tett tanúvallomásukat a bíróság előtt visszavonták. A következő galeri pert, a Belvárosi Társaság ügyét már sokkal jobban előkészítették. A hálózati adatgyűjtés során két tucat ügynök jelentései, telefonhallgatások, titkos házkutatás, konspirált adatgyűjtés, rejtett mikrofonos lehallgatás, személyi követés egyaránt szerepelt az igénybevett titkosszolgálati eszközök között. A megfigyelések középpontjában a társaság domináns vezéregyénisége, az „Izgató” fedőnév alatt megfigyelt Szabó György állt, ő lett a per elsőrendű vádlottja, a másodrendű a 19 éves „Biki” vagyis Frankl Tibor.¹¹ Bár a vádpontok között nemi erőszak, hamis tanúzás, üzérkedés, devizagazdálkodást sértő bűncselekmény, közveszélyes munkakerülés, kábítószerrel való visszaélés, lopás, tiltott határátlépés, szerencsejáték szervezése is szerepelt – „Masszív kirakatper volt, utólag potpourri lett belőle”, mondta később Hajas ezzel kapcsolatban, „úgy állították össze a vádlottak névsorát, hogy lehetőleg a Btk. egészét kimerítsék”¹² – egyértelműen az „iz-

gatás” bűncselekményi kategóriája volt a központi motívum, a per 10 vádlottjából 7-et ezzel a bűnténnyel vádoltak meg, és ezúttal csak egy felmentő ítélet született, a többieknek börtönbe kellett vonulniuk.

A Belvárosi Társaság politikai veszélyességét a bíróság közvetlenül a destruktív életvitelből vezette le.

„A különböző belvárosi szórakozóhelyeket állandóan látogató fiatalokból néhány évvel ezelőtt kialakult egy nagyobb csoport. (...) E fiatalok eszményképe az öltözködésben, a hajviseletben, a szexszuális életben, a szülőkhöz való viszonyban, s általában szinte az élet minden területén megnyilvánuló gátlástalanság és szabadosság volt.”¹³

Ezen belül Frankl Tibornak

„tetszett a belvárosi társaságban divatos nyugat-imádat, a színesbőrűekkel szembeni fajgyűlölet, a szocialista társadalmi rendszerrel való szembenállás. Minthogy jól érezte magát e fiatalok között, zsidó származása ellenére eltűrte, sőt magáévá tette a társaságban divatos antiszemitizmust is, éppen azért, hogy saját zsidó származásáról társainak gyanúját mindenképpen elkerülje.”¹⁴

A zsidózó megjegyzésekről beszámoló ügynöki jelentések elég sok ilyen esetről tanúskodnak – anélkül, hogy ebben a kérdésben most mélyebben elmerülnék, jelzem, hogy a Hajast jól ismerők egybehangzó véleménye szerint akármit mondott is, nem volt antiszemita.¹⁵

¹¹ A nyomozati anyag és az ítélet az ÁBTL-ben O-12544-es számú „Izgató”, és O-12548-as „Zavarkeltők” fn. dossziéiban található. A Fővárosi Levéltárban az anyag anonimizálás nélkül kutatható a Bf. XXVIII. 4750/1966 számon.

¹² UNGVÁRY Rudolf, „Miközben én még azon tűnődöm, hogy melyik választ várod...? Beszélgetés Hajas Tiborral 1980-ban”, *Orpheus* 10, 21. sz. (1999): 39–63., 59.

¹³ ÁBTL 3.1.5. O-12548 Elsőfokú ítélet, 18.

¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-12548 Ítélet, 21.

¹⁵ Ezzel kapcsolatban lásd SZŐNYEI, *Titkos...*, 44., 43. lábjegyzetszövegét, melyben a szerző idézi Széphelyi F. György, Tábor Ádám és

A galeri tagjaival kapcsolatban megfogalmazott „izgatási” vád legtöbbször olyan kijelentésekre támaszkodott, amelyekben a vádlott különböző témákban, rendszerint baráti körben, a magánvéleményének adott hangot. (Nem véletlen, hogy amikor az elsőrendű vádlott Szabó György iskolatársainak szülei még 1960-ban tudomást szereztek Szabó reakciós nézeteiről, és emiatt feljelentették az igazgatónál, arra a kérdésre, hogy mi a baja ezzel a rendszerrel, az akkor 14 éves fiú az iskolaigazgató hálózati jelentése szerint azt válaszolja, hát milyen rendszer az, ahol az ember nem mondhatja el a véleményét? Szabó Györgyöt ezt követően, nem meglepő módon, kirúgták az általánosból.) Ellenséges megnyilvánulásnak számított a nacionalizmus, az antikommunizmus, a Nyugat-imádat, az 56-os események forradalmi megítélése, a laza erkölcs, a munkakerülés stb. A nagy nyilvánosság előtti elkövetés súlyosbító minősítésével kapcsolatban az ítélet leszögezte:

„a nyilvános tánchelyeken és egyéb szórakozóhelyeken pld. espressóban ahol közismerten kis helyen számos társaság részére összetolt apró asztalkák mellett a jelenlévők egész közel vannak egymáshoz, vagy vendéglőben stb, ilyen lehetőség fennáll.”¹⁶

A vádirat mindenesetre nagyrészt hálózati személyek titkos jelentésein alapult, amit nyilvánvaló okokból nem lehetett felhasználni a bíróság előtt. Így a hatóság nagy erőfeszítéseket tett tanúk felkutatására, pontosabban előteremtésére, tekintve, hogy a nyomozati iratok szerint több ízben is más ügyben zsarolhatóvá vált személyeket próbáltak nyomásgyakorlással terhelő tanúvallomásra rábírni.

St. Auby (Szentjóbó Tamás) véleményét a kérdéstről.

¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-12548 Ítélet, 45.

Hasonló volt a helyzet a titkos házkutatások során feltárt bizonyítékokkal, amelyeket a későbbi, nyílt házkutatások során lehetett lefoglalni. A Frankl-lakásban tartott titkos házkutatás megszervezéséről, a családtagok fondorlatos eltávolításának, a behatolás megtervezésének és végrehajtásának egy tucat titkosügynök és belügyes összehangolt tevékenységének a részleteiről a témát legalaposabban feldolgozó Szőnyei Tamás könyve ad összefoglalót.¹⁷ A rendőrség a két héttel későbbi letartóztatáskor tartott házkutatás alkalmával foglalta le a „Fasiszta elvtársak!”¹⁸ című verset is, amely sajátos kuriózumként a nyomozati iratoknak köszönhetően maradt fenn. Ez a vers a bíróság ítélete szerint nem csak azért alkalmas az izgatás megvalósítására, mert „alapvető mondanivalói közül egyik az, hogy a fasizmus és a szocializmus ideológiája és módszerei között nincs különbség”, hanem főleg azért, szól a napjainkig érvényes tanulság, mert a szerző ebben

„a satírának szánt versben az emberi közönnyel magyarázza a csalók és gyilkosok stb. működési lehetőségét, s ugyan csak a közönnyel magyarázza, hogy az emberiség sem a fasizmus, sem a szocializmus ellen nem képes tiltakozni.”¹⁹

¹⁷ SZŐNYEI, *Titkos...*, 42–49.

¹⁸ HAJAS, *Szövegek*, 45.

¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-12548 Ítélet, 25. Ezzel a minden bizonnyal Dr. Deák Lászlótól, a bírói tanács elnökétől származó, és korlátoznak semmiképp nem nevezhető értelmezéssel a frissen elítélt szerző egyik beadványában vitába száll. A *Szövegek* kötetben közölt Észrevételek az elsőfokú ítélettel kapcsolatban című 1965-ben keletkezett írásban Hajas úgy fogalmaz, hogy „Az a kitétel, miszerint adott társadalmi rendszerben a közönnyt állítom be uralkodó jellegűnek, teljesen téves, ugyanígy téves az »ideológiai párhuzam« is, hiszen félreérthetetlenül csak az ún. »vezérekről« van szó.” (HAJAS, *Szövegek*, 50.)

Hajasnak tehát ezúttal a közöny révén sikerült izgatást végrehajtania, ami a maga módján ugyancsak figyelemre méltó.

A börtön

A Frankl családban a szülők és gyerekek között meglehetősen jól működő bizalmi kapcsolat állt fenn, legalábbis az ítélet egyik pontja erre utal.

„A házi-buli alkalmával Frankl Tibor II. r. vádlott szülei a lakás egy különálló szobájába elvonultak, míg a fiatalok a lakás egy szobájában magnóra táncoltak, de rendelkezésükre állt a lakás egy másik szobája is.”²⁰

Ezt a bizalmi kapcsolatot használta ki a belügy, amikor a családdal jó baráti viszonyt fenntartó „Pincés” kölcsönkérte a kulcsot, hogy „üzleti ügyeit” zavartalanul megtárgyalhassa a barátnőjével, majd rögtön továbbította is a titkos házkutatást végző rendőröknek. A letartóztatásával kapcsolatban utólag meglehetősen szűkszavú Hajas – „a bölcsészkaron megkezdett egyetemi tanulmányaim hamarosan félbemaradtak, mert más dolgokra kellett koncentrálnom” írja például egyik önéletrajzában²¹ – Ungváry Rudolfal rögzített beszélgetésük során így beszél a folytatásról:

HAJAS: ... egy természetes szombat hajnalon egyszer csak puff, ott volt a szobámban tíz ember, mondták, „azonnal öltözzön”, és máris szedték szét a lakást.

UNGVÁRI: És annyi lélekjelenlét volt, hogy megkérdezted, hol a letartóztatási és házkutatási parancs?

HAJAS: Azonnal mutatták. Azzal kezdték. Ez nyilvánvalóan egy trip, lidércálom. Akkor válik valósággá, amikor... mert attól kezdve egy csomó álmotívum jelenik meg: bevisznek, levetkőztetnek, megmotoznak, leltárba veszik a cuccokat, kincstári fehérneműt adnak, visszaadják a felsőruhát, betesékelnek a cellába és – bang, rád csukják az ajtót. És attól fogva kezdődik az, arra, ami körülvesz, ami magyarázhatna belőled valamit. Beállít most két pacák, és azt mondja: viszünk Kamcsatkába. És akkor Kamcsatkában miről kezdenél el magyarázni? Kinek? Meddig? És attól fogva kezdődik az, hogy jó, jó, ez trip... de hiszen akkor a trip a valóság, akkor ez nem kétnemű dolog.²²

A hasonlat a beszélgetésben később még egyszer visszatér:

UNGVÁRI: Mit értesz azon, hogy még torzó vagy?

HAJAS: Hogy valószínűleg még sokkot okozna az, amiről tudok... ha például beállít az előbb említett két ember, és azt mondja: most el Kamcsatkába, és soha többé nem jövünk vissza. Tudom, hogy ennek nem szabad sokkot okoznia. Most még sokkot okozna.²³

A börtön nyilvánvalóan traumatikus hatása több ponton és több áttételen keresztül tetten érhető Hajas művészetében – konkrét motívumként viszonylag ritkán, azonban szinte mindig valamilyen hipnotikus hatással összekapcsolva. Egy másik beszélgetésükben²⁴ így fogalmaz:

²² UNGVÁRY, „Miközben...”, 42–44.

²³ UNGVÁRY, „Miközben...”, 49.

²⁴ UNGVÁRY Rudolf, „Leopárdok ültek a tigrisekhez (Beszélgetés HAJAS Tiborral 1980-ban)”, *Orpheus* 3, 4. sz. (1992): 53–72.

²⁰ ÁBTL 3.1.5. O-12548 ítélet, 34.

²¹ [Önéletrajz 2], Budapest, 1976, augusztus 20. In HAJAS, *Szövegek*, 100.

„Amióta a kezembe kerültek a tibeti könyvek, azóta nem vagyok képes szabadulni attól a képtől, amely nekem a börtöntapasztalataim miatt hihetetlenül könnyebben megközelíthető: hogyan is néz ki az, amikor a tárgy leválik a világról. És attól fogva egyre kevesebb jelzés érkezik tőle, tehát a világtól ugyan továbbra is érkeznek jelzések, ő is nyilvánvalóan ad jelzéseket, csak hogy ezek két csatornán haladva elkerülik egymást. Az a történet, amely ilyenkor belül lezajlik, az milyen dimenzióban játszódik le? Mert annak nyilvánvalóan az időléptéke is más. El tudom képzelni, hogy az ember utolsó pillanata hosszabb lehet, mint az egész élete. Jártam a közelében is. És ezért az ilyesmi engem sokkal jobban érdekel, és a felkészülés is rá.”²⁵

A másik idevágó idézet a *Szövegképrázat* címmel megjelent prózai műből származik, és nemcsak a hipnotikus jelleggel, hanem a hanghatásokkal is közvetlen, motivikus kapcsolatot mutat.

„Milyen gyakran kúsznak elő mostanában a börtön mindeddig szunnyadó képei, milyen gyakran kavarodik fel mindaz a zavaros üledék, amely fölött mindeddig többé-kevésbé biztonságban érezhettem magam; és milyen világos és átlátszó lesz sorra minden, milyen reménytelenül és menthetetlenül értelmessé válik! (...) Lámpaoltás után a sötétben az egyik fegyenc elkezdett egy mesét, egy végeérhetetlen és homályos pornográf történetet; olyan kerek volt minden mondat, annyira helyén volt minden szó, olyan folyamatosan és gördülékenyen beszélt, hogy arra gondoltam, szó szerint megtanult regényt, mit regényt, regényfolyamot sut-

tog monoton hadarással; egyetlen hiba, egyetlen nyelvbottlás nem akadt benne, egyetlen lélegzetvételnyi szünet vagy elhalkulás; megállíthatatlan nesz volt, ez az, egyszerűen egyfajta neszezés, olyan, mintha az ember hallhatná, ahogy egy pók szövi a hálóját; nem értettem belőle egyetlen kukkot sem, máshová akartam figyelni, azt hittem, fontosabb dologra, kínlódtam és dühöngtem ebben a csapdában; és közben éreztem, hogy épül a háló, a falakból, az éjszakából, a helységben levő tárgyaktól, a szavaktól, az ismeretlen és láthatatlan testek izgalmaiból...”²⁶

A hanghatások megkülönböztetett jelentősége már a rádióperformanszot megelőzően megragadható a Hajas-életműben. Megjelenik a versekben (*Használd a hangomat!* 1972), a korai hangjátékkísérletekben (*Nesztek nyár!* (1964), a művészeti írásokban (*[Színház]*), az interjúkban (*Barna Róbert: Interjú Hajas Tiborral*²⁷) a performanszok szöveges prezentációiban (*A halál székszeplije* (1978); *Dark Flash* (1978); *Engesztelés* (1978); *Chöd* (1979); *Virrasztás* (1980)). Az ezekben a művekben megnyilatkozó hipnotikus hatás jellege külön elemzés témája.

Melléklet I.

Hajas Tibor *Érintés* című „rendhagyó hangperformansza” 1979-ben készült a Magyar Rádió Kísérleti Elektronikus Stúdiójában Winkler Péter hangmérnök és Victor Máté zeneszerző segítségével. Az alábbi, mindeddig

²⁶ Szövegképrázat. In HAJAS, *Szövegek*, 166. A teljes idézethez lásd *Melléklet III*.

²⁷ „Az alábbi interjú valóságosan megtörtént. Utólagos manipuláció során vált – a műfajt is magába foglaló lehetséges javaslattal – a jövőben neves színészekkel vagy amatőrökkel egyaránt előadható hangjátékká.” HAJAS, *Szövegek*, 405.

²⁵ UNGVÁRY, „Leopárdok...”, 62.

közöletlen, a performansz műfajhoz kapcsolódó interjú az *Érintés* sugárzása előtt hangzott el a Kossuth Rádióban, 1979. február 4-én, 14 óra 3 perckor a *Gondolatjel* című műsorban, szerkesztő Rózsa T. Endre, a riporter Győrffy Miklós.

Győrffy Miklós: *...elkezdted őket ijesztgetni²⁸ bizonyos föltehető dolgokkal, amik azon közben történhetnek szeretteikkel, és ugye közvetve velük is, miközben ők itt egy sötét szobában ülnek és hallgatnak valakit, akit még csak nem is látnak. Mivel ijesztgetted őket például?*

Hajas Tibor: Olyasmivel ijesztgettem, ezt most idézőjelben mondom, mert az ijesztgetés...

Győrffy: *Én is úgy mondtam...*

Hajas: ... itt most funkcionális, hogy az alatt az idő alatt, amit itt töltenek egy kulturális esemény kedvéért, az a néhány perc pontosan elegendő bármiféle katasztrófa bekövetkeztéhez, mert hiszen ahhoz egy pillanat elég; hogy pontosan ez az az idő, ami alatt a lakásukba óvakodó betörő megriadva valami zajtól alvó gyerekük torkát a füléig metszi; vagy hogy pont ez alatt az idő alatt erőszakolják meg a szeretőjüket – és ők mindebből kimaradnak egy olyan állapotban, hogy sem segíteni, sem védekezni nem tudnak. Ez érezhetően feszültséget, szorongást, frusztrációt, izgalmat váltott ki. És ettől azzal tudtam megváltani őket, hogy egy hármás magnézium-lobbanás fényében megmutattam nekik, hogy az én időm kurtára van méretve ott abban a teremben, legalábbis abban a helyzetben...

Győrffy: *Milyen helyzetben voltál?*

Hajas: Hátrakötve a kezem lógtam egy kötélen. Ami az időt nagyon is behatárolja, hogy egy ilyen fizikai helyzetben egyáltalán mennyi időt lehet eltölteni, és erre akartam figyelmeztetni a közönséget is, hogy meg-

mutassam nekik azt, hogy szükséges az időről így gondolkozni, mert mindnyájan a magunk módján ugyanígy lógunk azon a kötélen – mindegyikünknek megvan a magunk kötele.

Győrffy: *A performance angol szó, előadást jelent. Ez a kifejezés az utóbbi időkben képzőművészeti fogalom, kategóriává változott. Mit kell ezen érteni a képzőművészetben, hogy performance?*

Hajas: Nem vagyok biztos benne, hogy ez egyértelműen képzőművészet.

Győrffy: *Én a performance-t oda sorolnám a happeninghez...*

Hajas: A leglényegesebb kapcsolata az, hogy esemény. Az igazándi különbség a kettő között valószínűleg az, hogy a happening, mivel a képzőművészet egy korábbi tudatállapota, elsősorban még a képpel magával mint anyagi, mint dologi eseménnyel törődik, a performance pedig ettől lényegesen ott különbözik, hogy az elsődleges gondja nem a tárgyak, a dologi viszonyok, a materiális közötti új kapcsolatok létrehozása, hanem az ember – mint test – önprezentációja.

Győrffy: *Amit elmondtál, az egy kicsit engem a színházi előadásra emlékeztet, néhány apró különbséggel. Ki lehet-e pontosan számítani a hatását, és vajon mindig be kell-e következnie a hatásnak?*

Hajas: Itt túlságosan sok kotyogás nem lehetséges – a hatás okvetlenül be kell, hogy következzen, ha nem is feltétlenül egységes reagálással, de egy országúti karambol, egy ház-égés, egy... bármiféle olyan esemény, ami valóban megtörténik, ami valóban egzisztenciális szférákat érint, annak megkerülhetetlen hatása, és ledobhatatlan súlya van.

Győrffy: *A te felfogásod szerint a performance-nek valahogy a veszélyhez, a katasztrófához és a sokkoláshoz mindenképpen ugye kapcsolata van.*

Hajas: Nem kell minden performance-nek ezekkel dolgoznia, de ezek biztos, hogy garanciát nyújtanak arra, hogy nem hülyéskedés az, ami történik.

²⁸ Az *Engesztelés* című performanszról van szó, amelyet a BME Bercsényi kollégiumában mutatott be Hajas 1978. december 19-én.

Győrffy: *Melyik lenne az a legjobb kifejezés, amivel a performance a te felfogásod szerint operál.*

Hajas: A merénylet. Ennek a fajta akciónak úgy kell működnie, mint egy merényletnek. Villámgyorsnak kell lennie. Az élménynek a jellegét és a súlyát feltétlenül megadja, hogy benne van-e az a lehetőség, hogy utána nem következik semmi. Méltó-e arra, hogy utolsó pillanat legyen.

*Melléklet II. Érintés.*²⁹ Rádió-performance

Igen, jól hallod, én vagyok az. Figyelj erősen. Néhány percem van csak, hogy megpróbáljalak megérinteni; megérinteni olyan lehetfinoman és mégis olyan hatalmasan, amiről eddig nem is álmodtál. A rádió, ez az óriási hatalom most egy rövid ideig csak veled törődik, csak veled játszik; hozzád simul, megkísérel alkalmazkodni hozzád, testet ölteni a szobádban; az enyémet. Dőlj hátra, engeddd el magad, hunyd le a szemed, így akarlak. Nem valamit hallgatsz, hanem engem – és ez elég. Nincs szükség arra, hogy mutakozzam. Felismersz a legparányibb információból is – kicsit túlságosan is jól ismersz, nem?

De most rá is vagy szorulva erre. Pedig segítek neked; én viszont egyedül vagyok, mint egy vakon és süketen, és pusztán magammal kell beérem. Az emlékeimet, a képzeletemet kell tapogassam úgy, hogy te erezd. Erezd úgy, hogy válaszolj is rá, mozogj együtt velem, javíts ki, ahol hibázom – mert én nem észlelek belőled semmit, csak magamat. Én megteszek mindent; megtöltöm a szobádat, óriási leszek vagy pici, hogy módod legyen válogatni, halkítani vagy hangosítani, ahol úgy kívánod; módod legyen úgy bánni velem, mint egy tárggyal, olyan szégyentelenül és

szabadon, csak a saját gyönyörűségedre.

Micsoda izgalom, hogy tárgy lehetek a számodra! Élj vele; próbáld a hangszínt is! És micsoda tárgy vagy te nekem, micsoda ellenállás nélküli bemutatót tarthatok magamnak rajtad, mennyire megrészegülhetek magamtól! Ha! érzed? Finom volt? Gyötörjlek, vagy simogassalak?

És ráadásul ez a rengeteg idegen! Ez a sok férfi, nő, gyerek, aki leskelődik, ez a sok hallgató, aki mind részt vesz a történetünkben, ami az ő jelenlétüktől lesz igazán teljes, igazán izgató! – Hé! ti mikor kerültök sorra? és mire fogtok kelleni? Készüljetek!

Sietnünk kell. Lejár az időnk. Gyorsan. Ez a magányos tánc ország-világ előtt nem tarthat örökké. Siess. Én elvégeztem, amit akartam. Ha te még nem, most már fejezd be egyedül.

A rádióperformanszhoz kapcsolódóan a Hajas Tibor: *Szövegek* című kötet – a hozzáfűzés leőhelyének említése nélkül – a következő szerői reflexiót közli:

„Az elektronikus hangzás nem szabadul meg végig az emberi hangtól, a biológiai szférában produkál, azt változtatja, azt emeli, süllyeszti, nyújtja. Szerepe kb. a sebészeti műszer intervenciója és a gyógyszer stimulációs hatása között ingadozik, tehát alárendelt, de döntő és létfontosságú szerepet vállal. Nem háttér, hanem cselekmény.”

*Melléklet III.*³⁰

„Milyen gyakran kúsznak elő mostanában a börtön mindeddig szunnyadó képei, milyen gyakran kavarodik fel mindaz a zavaros üledék, amely fölött mindeddig többé-kevésbé biztonságban érezhettem magam; és milyen

²⁹ Kézírással: Adásban: KOSSUTH Rádió Bp. 1979. II. 02.: HAJAS naplója szerint: február 4.: 14.03 KOSSUTH Rádió. *Gondolatjel*. Interjú & rádió-performance.

³⁰ „Szövegekáprázat”, in HAJAS, *Szövegek*, 166–168.

világos és átlátszó lesz sorra minden, milyen reménytelenül és menthetetlenül értelmessé válik! Éppen elég egy tisztázatlan irányba tett fejmozdulat, egy ellenőrzés nélkül maradt perc, egy be nem kalkulált ajtócsapódás, hogy odalökjön a Markó utcai épület egyik első emeleti megőrzéses cellájába, ahol három köztörvényes bűnözővel kellett töltenem a tárgyalás előtti éjszakát; akiről nem tudtam meg semmit soha, még a kinézetüket is alig, mert közvetlenül takarodó előtt tettek be közéjük, és közvetlenül nyitás után vittek el közülük; lehetek volna rablók, gyilkosok, markecolók, gyújtogatók – de semmi esetre sem okirathamisítók vagy sikkasztók; a bűnnek mindenképp valami érzéki fajtájával állhatták kapcsolatban, elárulta ezt már a pusztaszag is, ami a zárkába léptemkor megcsapott. Ütközet előtti éjszaka kellett volna legyen ez számomra, pihenni akartam, összeszedni a gondolataimat, felkészülni minden másnapi eshetőségre, még egyszer végigpróbálni az eljátszandó szerepet, hogy hibátlan és hiteles alakítást tudjak nyújtani; aludni akartam, hogy mint egy sportoló, felkészülten és jó kondícióban jelenhesek meg, beleszólhassak a felettem hozott ítéletbe; nevetséges és ártatlan voltam. Ez az éjszaka azonban része volt annak a kemény kiképzésnek, ami leszoktatott erről, ami felnőtté tett; semmi nem lett mindabból, amit elterveztem, egy hallucinációba kerültem, amihez semmi közöm nem volt, mégis körülvett, beborított, és most derült ki, hogy a sajátommá is vált. Lámpaoltás után a sötétben az egyik fegyenc elkezdett egy mesét, egy végeérhetetlen és homályos pornográf történetet; olyan kerek volt minden mondat, annyira helyén volt minden szó, olyan folyamatosan és gördülékenyen beszélt, hogy arra gondoltam, szó szerint megtanult regényt, mit regényt, regényfolyamot suttog monoton hadarással; egyetlen hiba, egyetlen nyelvbtlás nem akadt benne, egyetlen lélegzetvételnél szünet vagy elhalkulás; megállíthatatlan nesz volt, ez az, egyszerűen egy-

fajta neszezés, olyan, mintha az ember hallhatná, ahogy egy pók szövi a hálóját; nem értettem belőle egyetlen kukkot sem, más-hová akartam figyelni, azt hittem, fontosabb dologra, kínlódtam és dühöngtem ebben a csapdában; és közben éreztem, hogy épül a háló, a falakból, az éjszakából, a helységben levő tárgyakból, a szavakból, az ismeretlen és láthatatlan testek izgalmából; éreztem, hogy a levegő megtelik valami méltatlan vibrálással, miazmás, lázkeltező kipárolgással, ragály-veszéllyel; kívülről, a vas függőfolyosóról görög emigráns smasszerek nemezipapucsba bújtatott csizmái dobogtak, mintha metronómmal mérnék az erjedést; egyre megszibbnek tűnt a másnap, egyre irreálisabbnak, egyre lehetetlenebbnek; egyre tapinthatóbb állagot öltött a bűn, és egyre lenyűgözőbb lett az elszánt és konok izgalom, a külön világ, a szégyentelen visszavonulás a fantazmagóriák közé; ingott és remegett a vaságy, ahogy az alattam fekvő önkielégített, kivárt, aztán önkielégített újra; a másik emeletes ágy irányából szintén a vasbetétek nyikorgása hallatszott; a mesélő hangján – bár nyilvánvalóan maszturbált közben ő is – semmiféle változás nem hallatszott, lélegzetvétele, hanghordozása egyenletes volt, mintha hangja és története függetlenedett volna a testétől, mintha ő lett volna a személytelen kísértés; és így folyt ez egészen hajnalig, anélkül, hogy engem eljuttatott volna az ejakulációig; és most azon veszem észre magam, hogy ez a sietős suttogás az én koponyámban folyik, hogy most én vagyok a mesélő, én árasztom ezt a kipárolgást magamból, ahol vagyok, ott dördülve becsapódik az ajtó, sötét lesz és elkezdődik a mese és az ágybetétek csikorgása, mint út az egyetlen lehetséges szabadulás, az egyetlen kijárat, az orgazmus felé; ami abban a pillanatban, amikor lesújt, tejfehér semmibe buktatja az embert, egy olyan állapotba, ahonnan teljes abszurdum a visszatérés (...)

Bibliográfia

- CSAPLÁR Vilmos, KULIN Ferenc és RÓZSA Endre, szerk. *Add tovább! 55 mai költő és író – antológia*. Budapest: Kozmosz Könyvek, 1976.
- HAJAS Tibor. *Szövegek*. Budapest: Enciklopédia Kiadó, 2005.
- MEZEI András vál. és szerk. *Első ének, Fiatal költők versei*. Budapest: Kozmosz Könyvek, 1968.
- Psyché I-II (I Psyché és Nárцisz, II Nárцisz és Psyché*, rendező BÓDY Gábor, 1980) Hunnia Filmgyár, forgalmazó a Mokép.
- RÉZ Pál szerk., *Ne mondj le semmiről*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.
- SPIEGEL, D. „Mesmer minus magic. Hypnosis and modern medicine”. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 50(4), (2002): 397–406.
- SZŐNYEI Tamás: *Titkos írás, Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, 2. kötet, Budapest, Noran Könyvesház, 2012.
- UNGVÁRY Rudolf. „Leopárdok ültek a tigrissekhez (Beszélgetés HAJAS Tiborral 1980-ban)”. *Orpheus* 3, 4. sz. (1992): 53–72.
- UNGVÁRY Rudolf. „Miközben én még azon tündööm, hogy melyik választ várod...? Beszélgetés HAJAS Tiborral 1980-ban”. *Orpheus* 10, 21. sz. (1999): 39–63.
- VARGA Katalin. *A hipnotikus interakció fenomenológiája*. Budapest: ELTE Pszichológiai Intézet, 2016.